

Moixè ben Nahman, Bonastruc de Porta

Jaume RIERA I SANS

Rebut: 25.04.2014 — Acceptat: 21.10.2014

Resum. L'article raona i formula, com a tesi, la identitat de *Moixè ben Nahman*, el famós escriptor jueu del segle XIII, amb el Bonastruc de Porta dels documents llatins de la seva època.

Després d'apuntar l'origen dels dubtes que alguns autors han mantingut sobre l'expressada identitat, planteja l'ús del doble nom, litúrgic i vulgar, entre els jueus masclés de Catalunya i la seva gran extensió. El cos de l'article és dedicat a comentar, un per un, els set documents llatins que avui es coneixen referents al mestre dels jueus de Girona. Apareix sempre amb el títol de mestre dels jueus, i tant amb el nom de Mossé com de Bonastruc de Porta, i també sense nom. Més en particular, es posa en relleu un document de l'any 1271, recentment descobert, sobre un fill de Bonastruc de Porta, de Girona, protegit per la infanta Berenguera de Castella; dada que concorda amb el destinatari de la famosa carta moral que *Moixè ben Nahman* adreçà al fill que residia a la cort del rei de Castella.

Un cop establerta documentalment la identitat, s'exposen altres dades històriques que la corroboren. Un darrer apartat dilucida el tipus de relació que el personatge va mantenir amb el rei Jaume I d'Aragó.

En apèndix es publiquen els documents llatins.

Paraules clau: *Moixè ben Nahman*, Bonastruc de Porta, escriptors jueus, onomàstica jueva, Catalunya, Jaume I d'Aragó, segle XIII

Moses ben Nahman, Bonastruc de Porta

Abstract. This article formulates and provides arguments to support the thesis that *Moses ben Nahman*, the famous 13th-century Jewish writer, and Bonastruc de Porta, to whom Latin documents of the time refer, were one and the same person.

After explaining the origin of the doubts some authors have voiced in that respect, the article discusses the practice of using two names, one liturgical and one for everyday life, which was widespread among Jewish males in Catalonia. The main body of the article comments, one by one, on the seven Latin documents currently known to refer to the rabbi of Girona. While they all identify the individual in question as a rabbi, one of them calls him Moses and others Bonastruc de Porta, and some do not name him at all. Particular emphasis is placed on a recently discovered document from 1271, which mentions a son of Bonastruc de Porta, from Girona, who enjoyed the protection of Princess Berengaria of Castile. On that basis, the identity of Bonastruc de Porta's son tallies with that of the recipient of the famous moral letter that *Moses ben Nahman* sent to a son of his who lived in the court of the King of Castile.

With an identity between *Moses ben Nahman* and Bonastruc de Porta established through documentation, the article proceeds to present other historical supporting data. Its final section casts light on the nature of the rabbi's relationship with King James I of Aragon.

The aforementioned Latin documents are set out in the appendix to the article.

Keywords: Moses ben Nahman, Bonastruc de Porta, Jewish writers, Jewish onomastics, Catalonia, James I of Aragon, 13th century

Des de fa més d'un segle, hi ha un consens gairebé general, entre els estudiosos, sobre l'atribució dels dos noms que encapçalen aquest article a un sol personatge jueu, el teòleg, exegeta i talmudista de Girona, del segle XIII, que no necessita presentació. C. B. Chavel, autor de la biografia més citada, va acceptar el doble nom,¹ i abans i després d'ell ho consignen les enciclopèdies més solvents i moltes monografies.

També des de fa més d'un segle, el mencionat consens no ha estat unànim, ni ho és encara avui. La majoria d'historiadors de la literatura hebreaica, per exemple, no es pronuncien sobre la qüestió. El llibre recent de N. Caputo,

1. CHAVEL, *Rabbi Moshe ben Nachman*, p. 30.

que sembla prometre un estudi complet sobre el personatge, no comenta els documents llatins que l'afecten, ni dedica cap apartat a l'ús del doble nom.² Adesiara, erudits en diversos camps no s'estan de manifestar que els dos noms són diferents i deuen correspondre a dos coetanis. Hi ha qui ho afirma simplement, sense raonar la seva opinió.³ Algun altre remarca que, en aquest cas, l'ús d'un doble nom és un supòsit que no està avalat per documents hebraics ni llatins. Burxant més, s'ha argumentat que el perfil humà que revelen els escrits de *Moixè ben Nahman* no s'adiu amb les relacions públiques de Bonastruc de Porta, de qui no s'ha conservat res escrit.⁴

Curiosament, els adherents a la identitat personal dels dos noms s'han mostrat molt poc ardits en la seva defensa. Quan estudien la disputa de Barcelona de 1263, prenen en compte els tres documents llatins que s'hi refereixen, l'un a nom de Mossé, mestre jueu de Girona, i dos a nom de mestre Bonastruc de Porta, també de Girona; però no s'encaren amb decisió a integrar la resta de documents llatins en la seva biografia. La majoria, com els mateixos Chavel i Caputo, els ignoren o els passen per alt. D'altres hi alludeixen tímidament, com si trepitgessin un terreny insegur. Tant és així que dos dels quatre documents llatins que esmenten Bonastruc de Porta no s'han imprès mai. Els estudiosos s'han refiat d'uns resums indicats fa molts anys per Jean Régéné, creient-los correctes.⁵

Si eren quatre els documents llatins de Bonastruc de Porta que es coneixien, avui en tenim un més, recuperat recentment. Enllaça una dada biogràfica de Bonastruc de Porta amb una de *Moixè ben Nahman* molt coneguda. El nou document, doncs, dóna un ple suport als qui mantenen la duplicitat de nom propi amb què era conegut, en vida i després de mort, el mestre dels jueus de Girona.

1. La formació del nus, o, més ben dit, dels nusos

Antics annals i cròniques, tant hebraics com llatins, referien una disputa religiosa entre el dominicà fra Pau Cristià i mestre Mossé de Girona, o *Moixè*

2. CAPUTO, *Nahmanides in medieval Catalonia*.

3. ROTH, *Dictionary of Iberian Jewish and converso authors*, p. 628.

4. FELIU, *Lletres hebrees*, p. 92-93.

5. RÉGNÉ, «Catalogue des actes», 60 (1910), núm. 84 i 137.

ben Nahman, tinguda l'any 1263, al palau reial de Barcelona, en presència del rei Jaume I.

Dins les comunitats jueves, corrien diferents versions, manuscrites i impreses, d'una relació hebraica de la disputa que hauria escrit el mateix *Moixè ben Nahman*. Els primitius historiadors hispànics la ignoraven, però un cronista que havia examinat els registres de l'Arxiu Reial de Barcelona retreia una relació llatina de la disputa de mestre Mossé, de l'any 1263, i un document de 1265 en què el rei suspenia un procés emprès contra mestre Bonastruc de Porta. S'hi deia que havia estat denunciat per frares dominicans pels excessos verbals proferits en una disputa religiosa tinguda amb fra Pau Cristià i per haver-la divulgat per escrit.⁶ D'acord amb els noms i les dates dels documents, hom interpretava que corresponien a disputes tingudes per fra Pau amb dos mestres jueus. Era temps de disputes públiques, es deia, i no calia estranyar-se de la seva pluralitat.

A mitjan segle XIX, els tres textos bàsics foren fets accessibles als erudits. L'any 1850 s'imprimien junts els dos documents llatins, de 1263 i 1265. Deu anys més tard, es publicava una relació hebraica de la disputa de *Moixè ben Nahman*. Els erudits podien parlar-ne amb material de primera mà.

Els noms dels protagonistes jueus eren certament diferents. Les dates apareixien també espaiades. La disputa de mestre Mossé havia acabat l'agost de 1263. La suspensió del procés contra mestre Bonastruc de Porta datava d'abril de 1265, un any i vuit mesos més tard. Tot invitava a pensar que es tractava de dues disputes, i com a tals foren descrites per bibliògrafs,⁷ historiadors generals⁸ i un cronista local.⁹

Val a dir que els episodis presentaven unes coincidències inquietants, massa casuals per a poder amagar-les. Constava expressament que les dues disputes havien tingut lloc al palau reial de Barcelona, en presència del rei, i que havien estat instades pels frares dominicans. No hi havia cap dificultat que el disputador cristià fos un de sol, però era estrany que els dos jueus obligats a traslladar-se a Barcelona residissin a Girona, ambdós tinguessin el títol de mestre i tots dos haguessin posat per escrit la relació del contingut de les ses-

6. DIAGO, *Historia de la Provincia de Aragón de la Orden de Predicadores*, f. 31-33; DIAGO, *Historia de los victoriosísimos antiguos condes de Barcelona*, f. 286-288.

7. TORRES AMAT, *Memorias para ayudar*, p. 116-117 i 433-435.

8. TOURTOULON, *Jacme I^r le Conquérant*, vol. 2, p. 380-384; AMADOR DE LOS RÍOS, *Historia social, política y religiosa de los judíos de España y Portugal*, p. 231-235.

9. GIRBAL, *Los judíos en Gerona*, p. 35-37.

sions, l'una en hebreu, conservada amb variants textuais, i l'altra al·ludida en la denúncia posterior dels frares.

Hi havia encara un altre fet extern que cridava l'atenció. Una sola disputa d'aquell temps havia aconseguit tenir ressò. L'any 1266, el papa Climent IV havia instat el rei Jaume I a castigar l'audàcia del jueu que havia difós un escrit sobre la disputa amb fra Pau Cristià, en presència seva.¹⁰ No anomenava el jueu, però parlava d'un de sol.

Correspon a Heinrich Graetz el mèrit d'haver resolt l'enigmàtica concordança entre els dos episodis. Argumentà que la suspensió del procés contra mestre Bonastruc de Porta, de 1265, es referia a la mateixa disputa de 1263, protagonitzada per mestre Mossé. La disputa generadora dels textos llatins i hebraics, doncs, era una de sola, només que el protagonista jueu usava un doble nom.

L'explicació fou contradita per un altre historiador veterà,¹¹ però merescué una rèplica tan ben raonada¹² que deixà convençuda la plana major dels erudits estrangers i també un erudit espanyol, que reprenia pel seu compte els arguments de Graetz defensant una única disputa i la singularitat del disputant jueu.¹³

No passaren gaires anys quan les aigües foren enterbolides per un altre cap. J. Jacobs, un erudit de parla anglesa comissionat per a explorar arxius peninsulars, descobrí més documents d'aquells anys que parlaven de disputes religioses. Convençut que havia de ser única, identificà Bonastruc de Porta, de Girona, amb Astruc de Porta, de Vilafranca del Penedès. Avalant la identificació, el 1264 publicà un document en el qual el rei Jaume condonava la pena d'exili dictada contra Astruc de Porta per les blasfèmies proferides en una disputa. Lamentablement, l'home no s'aturà ací. Sense cap més raó que la semblança de noms, identificà aquest Astruc de Porta, de Vilafranca, amb Astruc Ravaya, de Girona, que no tenia res a veure amb disputes.¹⁴

El despropòsit de Jacobs era greu. No hauria transcendit si la seva ignorància s'hagués dissimulat, però Francesc de Bofarull, director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, reiterà la publicació del document de 1264 sobre Astruc de

10. SIMONSOHN, *The Apostolic See and the Jews*, núm. 226. La carta papal fou publicada primerament per ZURITA, *Indices rerum ab Aragoniae regibus gestarum*, p. 145-146.

11. KAYSERLING, «Die Disputation des Bonastruc mit Frai Pablo in Barcelona».

12. GRAETZ, «Die Disputation des Bonastruc mit Frai Pablo in Barcelona».

13. FERNÁNDEZ Y GONZÁLEZ, *Instituciones jurídicas del pueblo de Israel*, p. 120-122.

14. JACOBS, *An inquiry into the sources of the history of the Jews in Spain*, p. XII-XIII i 130-131.

Porta i encara de dos més, de 1265, identificant-lo igualment amb Bonastruc de Porta, identificació que arrossegava una conseqüència notable, ja anunciada per Jacobs. Constava pel document de 1264 que Astruc de Porta era germà del financer Benvenist de Porta. Deduïa, doncs, que el mestre de Girona i el financer de Vilafranca eren germans. Enterbolia encara més la qüestió assegurant que un escrivà reial, de nom Bartomeu de Porta, era jueu.¹⁵

La confusió onomàstica es tornava a plantejar, i encara era major. Sorgí aleshores J. Millàs, un historiador solvent. Amb simplicitat, atesa la diferència de noms (Astruc-Bonastruc) i de lloc de residència (Vilafranca-Girona), esmenà l'error de Jacobs i de Bofarull, que havia començat a propagar-se;¹⁶ però els antics dubtes, renovellats i acrescuits, encara avui no s'han dissipat. Molts historiadors, entre els quals el redactor de l'*Enciclopedia judaica castellana en diez tomos*, han continuat pouant informació en les pàgines confusionàries d'Amador de los Ríos, Tourtoulon, Girbal, Jacobs i Bofarull, sense atendre les correccions dels breus articles de Graetz i Millàs.

Per dissort, al llarg del segle xx, els qui tenien coneixements i autoritat per a destriar les dades corresponents als protagonistes jueus d'aquells episodis no hi han entrat a fons. Yitzhak Baer, induït per Bofarull, creia que els prenomes Astruc i Bonastruc eren idèntics.¹⁷ David Romano no va examinar els documents originals. Ofuscat per la pluralitat de disputes i processos per blasfèmia, renuncià a aclarir la identitat d'aquells personatges.¹⁸

2. Desfent els nusos

Per descomptat, no seguirem el joc dels qui, ignorant l'article de Millàs, han elucubrat sobre la possible identificació de l'Astruc de Vilafranca amb el Bonastruc de Girona.¹⁹ No és un dubte racional, el crearen i l'han mantingut estudiosos dotats d'un bagatge informatiu deficient, i fa molts anys que fou dissipat. L'existència de cristians i jueus coetanis que compartien el cognom Porta (amb les variants ça Porta i Saporta) tampoc no ens inquieta, i no ens

15. BOFARULL I SANS, «Jaime I y los judíos», p. 836-837.

16. MILLÀS I VALLICROSA, «Un error a la biografia de Mossé ben Nahman de Girona».

17. BAER, *Historia de los judíos en la España cristiana*, vol. 1, p. 126.

18. ROMANO, «Els jueus de Girona als segles XII-XIII», p. 44-45.

19. COHEN, «Reflections on the text and context of the Disputation of Barcelona»; CHAZAN, *Barcelona and beyond*, p. 199-203.

sentim obligats a aturar-nos-hi. El nostre intent és argumentar, amb documents i d'una altra manera, que *Moixè ben Nahman*, mestre dels jueus de Girona, també era conegut com a Bonastruc de Porta.

2.1. *L'extensió del doble nom*

El primer punt que convé deixar ben establert és l'extensió de l'ús de dos noms, l'un litúrgic i l'altre quotidià, entre els jueus mascles de Catalunya.

Tal costum no és desconegut dels estudiosos, però provoca reticències quan hom el veu atribuït a una gran personalitat del segle XIII com era *Moixè ben Nahman*. Ben mirat, les reticències són fora de lloc, perquè l'ús d'un doble nom és independent del relleu personal. El relleu social s'adquiria en edat madura, mentre que el doble nom s'originava a la infantesa i, pel que sabem, durava tota la vida.

Són prou nombrosos els escriptors jueus de Catalunya que foren coneguts amb un doble nom. N'hi ha almenys deu que tenen entrada pròpia als repertoris i a les enciclopèdies. Posats en ordre cronològic aproximat, la relació comprèn els següents: *Meixul·lam ben Xelomó de Piera* (En Vides de Girona), *Menahem ben Xelomó Meiri* (Vidal Salamó Mahir), *Yedayà ben Abraham ha-Penini* (Bonet Abraham), *Yossef Kaspi* (Bonafós de l'Argentera), *Moixè ben Yehoixua Narboni* (Vidal Efrahim), *Menahem ben Abraham* (Bonafós Abraham), *Yisshaq ben Moixè ha-Levi* (Profiat Duran), *Yehoixua Abenvives ha-Lorqi* (Astruc Lorquí), *Zerahyà ha-Levi* (Ferrer Saladí) i *Azaryà ben Yossef ben Aba Mari* (Bonafós Bonfill Astruc).

No tan coneguts, potser, hi podem afegir el cabalista *Xemuel ben Yisshaq ha-Sardi* (Lobell Cerdan), els astrònoms *Natan del Barri* (Vidal Abraham del Barri) i *Yaaqob ben David ben Yom Tob* (Bonet David Bonjorn), i el copista *Hayyim ben Xaül Migdoli* (Vidal Satorre). La possibilitat d'incloure *Moixè ben Nahman* (Bonastruc de Porta) en la relació no ha de presentar cap dificultat a un expert en literatura hebrea.

Els exemples es poden ampliar amb homes de menys relleu i de tota l'època medieval, inclosos jueus de Girona i del mateix segle XIII. Els anys 1193 i 1217, un Bonastruc Escapat firmava en hebreu com a *Moixè*, i un Vidal, fill de Jucef «batlle», firmava com a *Xem Tob*.²⁰ També a la mateixa ciutat, els anys

20. RIERA I SANS, *Els jueus de Girona i la seva organització*, p. 30.

1246 i 1255, Salamó fill de Vidal de Na Dolça firmava com a *Xelomó ben Hasday*.²¹

Cal abandonar la creença, molt estesa, que els noms en vulgar dels jueus eren traducció del nom litúrgic. Alguns historiadors, en especial els coneixedors de l'hebreu, s'entesten a mantenir que els noms en vulgar són, *han de ser*, traducció de noms hebreus. El fet que alguns ho semblin o ho siguin (Bondia i Bonjorn, traducció de *Yom Tob*; Vides, traducció de *Hayyim*, o Deuslosal, traducció de *Yehoixua*) no permet elevar el fenomen a la categoria de llei. Basta un examen superficial per comprovar que no s'hi aplicava una correspondència idiomàtica. Els prenom vulgars compostos de Bon- són massa nombrosos perquè puguin ser tots traducció de l'hebreu. Bonafós, Bonanasc, Bonanat, Bonastruc, Bondavid, Bondia, Bonet, Bonfill, Bonhom, Bonissac, Bonjac, Bonjorn, Bonjuha, Bonmacip, Bonnín i Bonsenyor, recollint només els masculins, salta a la vista que han estat formats a partir de l'idioma vulgar. Perd el temps qui pretén trobar noms hebreus que hi corresponguin semànticament. Hi ha hebraistes pedants que, citant un sol exemple, pensen que avalen una suposada llei general. Isidore Loeb creia que Bonsenyor corresponia a l'hebreu *Tobiyà*. Moïse Schwab afirmava que Cresques era l'hebreu *Sémah*. Fidel Fita anava més enllà: assegurava que un escrivà de nom *Barukh Hayyim* «en catalán se llamaría Benet Vidal».²² Tots tres raonaven a priori i fantasia-ven.

El doble nom no es produïa amb un intent d'equivalència. Hi ha erudits que no es resignen a reconèixer que no obeïa a cap llei, i n'inventen. S'ha arribat a afirmar —sense proves, és clar— que es triaven noms fonèticament semblants, especialment els que comencen amb un mateix so, perquè així es recordaven millor (!).²³

L'onomàstica dels jueus medievals no es regia per cap llei. El fet de trobar un o més Bonastruc que firmaven *Moixè* en hebreu no permet induir que tots els Bonastruc, ni la majoria, es diguessin també *Moixè*. Tampoc no és cert que, inversament, els jueus de nom *Moixè* el doblesin en Bonastruc. La correspondència entre els dos noms és imprevisible, particular de cada individu. Vidal Bellshom, resident a Castellfollit de Riubregós, mani-

21. MIRET I SANS i SCHWAB, «Documents sur les juifs catalans aux XIe, XIIe et XIIIe siècles», núm. XXIX.

22. FITA, «Una carta hebrea de Solsona».

23. BURNS, *Els jueus a la cultura notarial*, p. 16.

festava que «in lingua ebraea sum vocatus Mosse burbi Jefossua».²⁴ Vidal Lobell, destacat dirigent de l'aljama de Girona, fill del cirurgià del mateix nom, firmà a la *ketubbà* amb el nom de «Leuí burbi Leuí burbi Isach».²⁵ Bonanasc Astruc, jueu de Barcelona, confessava haver firmat la *ketubbà* autògrafament, «in nomine ebrayco vocato Bembenist».²⁶ Res no permet endevinar el prenom hebreu que corresponia al nom català d'un jueu, fos Bellshom, Bonanasc, Bonastruc, Dolç, Salvat, Vidal o qualsevol altre. Els exemples són nombrosos: «Saluat Abrahamona, alias vocatus Jassues Abrahamona», «Jossua Alfouell, alias vocatus Dolç Alfouell»,²⁷ «Jucef Salamó alias mestre Dolç Salamó»,²⁸ etc.

El doble nom dels jueus catalans procedia d'hàbits familiars imponderables. Es repetia en generacions posteriors, o no es repetia. No sempre tenim la sort de conservar documents que ens informin sobre el doble nom d'un jueu concret. Avui intentem demostrar que el mestre dels jueus de Girona tenia un doble nom. De la mateixa manera que abans d'ell, al seu temps, i en temps posterior, podia haver-hi més d'un *Moixè ben Nahman*, no ens ha de sorprendre que, a la generació posterior a la seva, es documenti més d'un Bonastruc de Porta, que tant pot ser un parent pròxim com llunyà.

2.2. Els documents llatins sobre Bonastruc de Porta, mestre jueu de Girona

Els documents llatins estrictament coetanis, entre 1258 i 1271, sobre el mestre dels jueus són set, pel que avui sabem. Estan recollits a l'apèndix. Sis foren expedits per la cancelleria del rei Jaume I. El setè i darrer ho fou per l'escribania de l'infant Pere, primogènit reial i hereu d'Aragó i Catalunya. L'un el

24. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, notari Pere Pellisser 68/10, sense foliar, en data 22.10.1417.

25. Arxiu Històric Comarcal de Cervera, Fons notarial, Manuscrits «Jueus». La traducció de la *ketubbà* és del dia 10.11.1417.

26. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, notari Pere de Pujol 33/2, f. 74r, en data 23.06.1385.

27. ACA, Canc., reg. 863, f. 134v, en data València, 09.01.1338 (Encarnació 1337); reg. 767, f. 8r, en data Barcelona, 03.12.1372.

28. Arxiu Històric Comarcal de la Conca de Barberà (Montblanc), Fons notarial de Santa Coloma de Queralt, Manual 4037, f. 86r, en data Santa Coloma, 19.02.1409. Era de Falset.

designa amb el nom de Mossé, quatre amb el nom de Bonastruc de Porta i dos sense expressar el nom.

Comentarem, en primer lloc, els documents en els quals el mestre figura amb el nom de Bonastruc de Porta, que són quatre (núm. 1, 2, 5 i 6).

Els dos primers, inèdits fins avui, parlen de diners i rendes que li foren concedits per Jaume I. El dia 2 de gener de 1258, essent a Barcelona, el rei ordenava a l'aljama de Girona que, en nom seu, s'obliguessin a abonar a Bonastruc de Porta, mestre jueu, 40 morabatins d'or. Com que una part del tribut d'aquell any havia estat satisfeta a l'avançada, el rei autoritzava l'aljama a descomptar 40 morabatins de la paga de Nadal, la darrera de l'any econòmic que acabava de començar.²⁹

Abans de tres anys, el 17 d'octubre de 1260, també des de Barcelona, el rei concedia vitalíciament una propietat i una renda al mateix Bonastruc de Porta, mestre dels jueus de Girona. Més ben dit, modificava una anterior concessió de renda que no s'ha conservat. Expressa que tenia concedits els guanys del molí reial de la ciutat dit de *sa Socarradora*. A canvi d'aquesta renda, ara li concedia la propietat d'un altre molí reial de la ciutat, sense nom, situat al Mercadal, entre dos altres molins dits *de Geronella* i *de Quart*. Segons el rei, la renda del molí concedit anteriorment equivalia a la propietat i renda del que ara li concedia vitalíciament.

Expressa el rei, també, que amb un conveni privat amb el noble Berenguer de Cardona, el mestre jueu havia permutat la renda del molí de *sa Socarradora* per 22 quarteres de forment anuals sobre la vila de Prades (Baix Camp). Per al cas que el noble deixés de fruitir de les rendes de la vila, el rei establia que la renda de les 22 quarteres revertís a la Corona i que el jueu restés amb la propietat i les rendes del molí sense nom que ara li concedia.³⁰

29. ACA, Canc., reg. 10, f. 30r. Publicat en l'apèndix, núm. 1. Fou indicat per RÉGNÉ, *Catalogue des actes*, núm. 84.

30. ACA, Canc., reg. 11, f. 182r. Publicat en l'apèndix, núm. 2. Fou indicat per RÉGNÉ, *Catalogue des actes*, núm. 137, amb un resum equivocat. No identificà el topònim Mercadal i cregué que el rei concedia, a més d'un molí, les rendes del mercat de la ciutat. Tampoc no entengué la permuta amb el noble i la suprimí. L'error i la supressió posen en evidència que els historiadors que els mantenen (que són tots) no han recorregut a l'original.

Els molins reials de Girona estaven situats al Mercadal i, pel que sabem, eren molts.³¹ Consta que alguns jueus rics s'implicaren en la seva explotació. L'any 1271, l'infant Pere venia tots els esplets, fruits i drets que posseïa sobre els molins del Mercadal, per deu anys, a una societat integrada, inicialment, pels ciutadans Ramon Renau i Ramon Guarecs, i Astruc Salves, jueu de la ciutat. El preu era de 1 150 sous.³² Més endavant, l'any 1353, Bonafilla, muller de Bellshom Escapat, alienava el molí de la seva propietat, dit *de Gerone-lla*, per 6 000 sous. Quan en descriu la situació, expressa que a tramuntana afronta amb el molí de Bonjuha Cresques.³³ Per tant, el fet que el rei Jaume concedís de per vida la propietat d'un molí a un destacat jueu no es pot considerar extraordinari.

Els altres dos documents reials que mencionen mestre Bonastruc de Porta deriven de la seva disputa amb fra Pau Cristià. Estan datats a Barcelona el 12 d'abril de 1265. El principal, núm. 6 de l'apèndix, l'any 1910 ja havia estat publicat més de cinc vegades,³⁴ i després ho ha estat moltes més, tant en estudis sobre la disputa com en biografies de fra Ramon de Penyafort, que hi és mencionat, i en diplomataris de Jaume I. Tots dos s'han reproduït a l'apèndix,³⁵ però n'estalviarem el comentari, que ens apartaria del que pretenem en aquest treball. Remarquem, tan sols, que el sisè no es pot interpretar com una absolució de la denúncia per atacs a la fe cristiana, de paraula i per escrit, presentada pels frares dominicans. La denúncia inicià un procés formal. El procés fou vist per un consell reial ampli, presidit pel rei, i acabà amb una proposta de sentència que era l'exili de dos anys per a Bonastruc de Porta i la crema de les còpies del seu escrit. Davant la no-acceptació de la sentència per part dels frares denunciants, el rei suspengué el procés, concedí al mestre jueu que no pogués ser reconvingut davant cap altre tribunal i li lliurà un guiatge amb pena molt forta als contraventors. El rei es limità, doncs, a suspendre el procés. En rigor, podia tornar a obrir-lo, i cloure'l amb sentència, en qualsevol moment. No sabem del cert si es va decidir a fer-ho quan va rebre pressions per part del

31. L'any 1358, un procurador del batlle general de Catalunya cedia emfitèuticament tots els censos i drets sobre els molins reials del Mercadal. En relaciona més d'una dotzena: *Catàleg de pergamins*, núm. 494.

32. ACA, Canc., reg. 37, f. 23v-24v, datat a Girona, 18.08.1271.

33. *Catàleg de pergamins*, núm. 465.

34. Les publicacions estan indicades per RÉGNÉ, *Catalogue des actes*, al núm. 323. Oblidà almenys una publicació: TORRES AMAT, *Memorias para ayudar*, p. 116-117.

35. ACA, Canc., reg. 13, f. 265r. Publicats en l'apèndix, núm. 5 i 6.

papa. En tot cas, consta que, amb sentència d'exili o sense, l'any 1267 el mestre de Girona abandonà els dominis reials i es traslladà a Terra Santa.

2.3. *Els documents llatins sobre el mestre jueu de Girona, sense nom*

Són dos, núm. 4 i 7 de l'apèndix. El primer, també de Jaume I, continua parlant de diners concedits. L'altre, de l'infant Pere, perllonga la concessió del molí feta per Jaume I a Bonastruc de Porta.

Un any i mig després de la disputa de Barcelona, el 26 de febrer de 1265, des de Lleida, el rei Jaume assignava una font d'ingressos reials per la qual el mestre de Girona pogués cobrar 300 sous barcelonesos que li havia concedit en una data que no concreta. Els 300 sous constaven en un albarà reial que el mestre jueu no havia pogut cobrar. Un jueu de Barcelona, de nom Issac, es trobava en la mateixa situació. Tenia un altre albarà reial de 300 sous que tampoc no havia cobrat. A fi de liquidar les dues concessions pendents, el rei feia assignació al jueu de Barcelona de 600 sous sobre el tribut de l'aljama de la ciutat: els 300 del seu albarà i els 300 de l'albarà del mestre de Girona, i recuperava els dos albarans.³⁶

Alguns historiadors han assimilat aquests 300 sous concedits pel rei al mestre dels jueus amb les 300 monedes que la relació hebraica de la disputa, feta en primera persona de *Moixè ben Nahman*, expressa que el rei li lliurà en acabat. Unes versions diuen que eren sous de plata (*dinarim*), mentre que d'altres diuen que eren morabatins d'or (*zhevum*). La traducció catalana d'Eduard Feliu hi consignà morabatins: «L'endemà vaig anar a veure el senyor Rei, el qual em digué: Torna-te'n a la teva ciutat en pau i seguretat. I em donà tres-centes monedes d'or. Vaig prendre comiat d'ell molt amorosament».³⁷

Deixant a part la indeterminació del metall de les monedes, l'escena manca de versemblança històrica. Els reis i els grans senyors no portaven diners al damunt. No pagaven res directament. Si volien fer caritat a un ermità que els sortia al camí, o gratificar un joglar que els entretenia, se servien de la bossa del majordom, que els acompanyava tothora, o del tresorer, si hi era present. Per a quantitats elevades, ordenaven l'expedició d'un albarà de concessió. L'escena

36. ACA, Canc., reg. 14, f. 70r. Publicat en l'apèndix, núm. 4. Fou indicat per RÉGNÉ, *Catalogue des actes*, núm. 319.

37. FELIU I RIERA I SANS, *Disputa de Barcelona*, p. 61.

d'un rei allargant 300 monedes no té precedents. En el cas que Jaume I, al final de la disputa, hagués concedit diners al protagonista jueu, ho féu verbalment. El jueu hagué d'esperar l'expedició de l'albarà i l'avinentesa de cobrar-lo.

Els albarans reials en realitat eren crèdits, no pas diner efectiu. Costava molt de convertir-los en diner. Quan l'interessat recorria al tresorer, que prou cercava fer-se invisible, rebia com a resposta que li calia esperar. Si aconseguia fer arribar al rei la urgència de numerari, el monarca disposava l'expedició d'una assignació, un nou document que assenyalava una font d'ingressos en la qual el concessionari pogués convertir l'albarà en diner efectiu.

Aquest fou el cas dels 300 sous assignats el febrer de 1265. El rei els sumava a uns altres 300 concedits a un jueu de Barcelona, de nom Issac. La font d'ingressos que el rei determinava per cobrar-los era el tribut de l'aljama de jueus de Barcelona (no de Girona, precisament). El jueu Issac no es pot identificar amb seguretat. Es pot pensar que era un familiar pròxim que residia a Barcelona o un gestor de negocis amb la cort reial.³⁸

El segon document sobre el mestre de Girona, sense nom, és el que aportem avui com una novetat. Es refereix a la propietat del molí cedida per Jaume I a Bonastruc de Porta i enllaça amb una dada molt divulgada en la biografia de *Moixè ben Nahman*, que és la residència d'un fill a la cort del rei de Castella.

El 9 de març de 1271, des de Pego (Marina Alta), l'infant Pere concedia a Portes, fill del mestre de Girona, la perllongació, en ell, de la propietat del molí reial de la ciutat concedida pel rei Jaume. Ho feia a prec de la seva neboda, la infanta Berenguera de Castella.

El fill de Bonastruc de Porta resident a Castella és el destinatari d'una famosa carta moral de *Moixè ben Nahman*, repetidament editada a les antologies de la literatura hebraica medieval, que ha estat traduïda al català i a d'altres idiomes.³⁹ La carta dóna consells sobre el comportament a la cort. Un «Juceph fijo de rabbi Mossé de Gironda» estava documentat com a propietari de béns immobles a Valladolid, residència habitual de la cort castellana.⁴⁰ Ara

38. No és encertada la interpretació que Millàs fa d'aquest document quan, seguint Baer, diu que el rei «reconoce el préstamo que le hizo de esta cantidad un comerciante judío de Barcelona, con destino al Rabí de Gerona» (MILLÀS I VALLICROSA, «Sobre las fuentes documentales», p. 30, 37 i 43).

39. FELIU, «Quatre lletres», p. 77-83.

40. BAER, *Die Juden*, vol. 2, núm. 69. Ho indica també la nota 91 posada per Norman ROTH en «1391 in the kingdom of Castile, attacks on the Jews», p. 39.

es documenta com a fill de Bonastruc de Porta i estretament relacionat amb la infanta Berenguera, primogènita del rei Alfons X i de la reina Violant. Era senyora de Guadalajara i morí soltera.

L'infant Pere, impeditnt possibles qüestions legals, expressa que la seva concessió s'ha d'entendre com a nova i que a la mort del nou concessionari la propietat del molí i les seves rendes han de revertir a la Corona. Deixa en suspens la constància de la mort de l'actual concessionari del molí, però el context no permet dubtar que ja s'havia produït. Sabuda la mort de *Moixè ben Nahman* a Terra Santa, segurament dins l'any 1270, el fill resident a la cort de Castella, que no era el primogènit, s'apressà a sol·licitar de la infanta que el recomanés perquè l'infant Pere, que tenia adjudicades les rendes reials de Girona, li perllongués la concessió del molí. Ho aconseguí gràcies a la seva intercessió.

Els documents llatins sobre el mestre dels jueus de Girona, tant amb nom com sense nom, lluny de ser contradictoris, encaixen els uns amb els altres. No permeten ser destriats i duplicar el personatge. El que obliguen a duplicar és el seu nom propi. També hi encaixa, òbviament, aquell altre document principal, el núm. 3 de l'apèndix, que és l'acta llatina de la disputa de 1263. El menciona com a mestre Mossé de Girona.⁴¹

3. Ampliant l'argumentació

La tesi de la identitat *Moixè ben Nahman* - Bonastruc de Porta també disposa de proves indirectes.

Consta prou bé que fra Pau Cristià, abans de la disputa de 1263, havia conferenciat amb els jueus més experts de diverses comunitats i amb el mateix mestre de Girona i que prosseguí després conferenciant i disputant. Consta igualment que altres jueus tinguts com els més entesos en coses de la seva Llei assistiren a les sessions del palau reial de Barcelona. Malgrat tot, una sola disputa perdurà en el record.

Com hem esmentat al principi, el papa Climent IV instà el rei Jaume a castigar la gosadia del jueu, un de sol, que havia posat per escrit una relació de

41. El document hi està només resumit. No és ací el lloc per fer una edició crítica de les dues còpies coetànies conegudes. La transcripció de Jaume Villanueva, a partir del cartulari de l'Arxiu Diocesà de Girona, és molt correcta, com vaig tenir ocasió de comprovar: VILLANUEVA, *Viage literario*, vol. 13, p. 332-335.

la seva disputa amb fra Pau, en ofensa de la religió cristiana. Els jueus contrincants d'Inghetto Contardo, en la seva disputa de Mallorca, de 1287, mencionen disputes tingudes en temps de Jaume I, asseguren que els jueus en sortiren vencedors i declaren que n'hi ha una relació posada per escrit. Quan el genovès els demana que li'n donin còpia, si la tenen, responen que sí i que l'han enviat per tot el món, però no n'expressen l'autor («Bene habemus, et per universum mundum eam misimus nostris Iudeis»).⁴² Un segle més tard, els rabins obligats a disputar a Tortosa, quan se'ls presentà el mateix fragment de midraix que fra Pau havia presentat a mestre Mossé per provar la vinguda del Messies, confessaren que no el podien negar, segons havia declarat el mestre de Girona («a nullo Iudeo negari poterat, quoniam sic asserit quidam apud nos, Iudeos, vulgariter magister de Girona vocatus»).⁴³

Una sola de les disputes del temps de Jaume I transcendí, amb un sol jueu com a protagonista, que tenia el títol de mestre dels jueus de Girona.

El títol serveix també per a corroborar la identificació del personatge que estudiem. No responia a un tractament reverencial, com molts pensen, ni significava el reconeixement d'un alt nivell intel·lectual. Durant els segles XIII-XV, el títol es donava a qui exercia mestratge, ben en concret, a qui tenia deïxebles. Pretendre que es produïren dues disputes solemnes a Barcelona, que tingueren per protagonistes dos mestres de Girona, dos caps d'escola talmúdica, és forçar massa les coses.

Moixè ben Nahman ha passat a la posteritat com el mestre de Girona per antonomàsia. A l'inventari dels llibres del metge Abraham des Portell, l'any 1407, apareix el seu comentari al Gènesi descrit com «un libre de paper e de pergami, ebraich, apelat Glosa del Gènesi, del Maestre».⁴⁴

Una part dels seus descendents directes abandonaren el cognom Porta i prengueren el de Maestre o Desmaestre (*Magistri* o *de Magistro*, en llatí). El fet és ben conegut dels historiadors de la literatura hebraica. El declarà *Xelomó*

42. LIMOR, *The Disputation of Majorca 1286*, vol. 2, p. 54.

43. PACIOS LÓPEZ, *La disputa de Tortosa*, p. 44. No s'ha remarcat, que jo sàpiga, que els rabins de Tortosa afirmen el contrari del que expressa la relació de la disputa de Barcelona atribuïda a *Moixè ben Nahman*. Mentre que aquells diuen que el mestre admetia l'autoritat del text, la relació hebraica diu taxativament: «No crec en aquesta hagadà»: FELIU i RIERA I SANS, *Disputa de Barcelona*, p. 15. Potser tenen raó els qui hi veuen una prova en contra de l'autenticitat de la relació.

44. DURAN SANPERE i SCHWAB, «Les juifs à Cervera», p. 89.

ben Ximon ben Sémah Duran, del segle xv, en un *responsum*.⁴⁵ Deia descendir de *Moixè ben Nahman* com a nét, per part de mare, de rabí Biona Desmaestre, que fou fill d'un *Xelomó*, el qual fou nét d'un altre *Xelomó*, fill de *Moixè ben Nahman*. El cognom es transmeté, almenys, fins a la cinquena generació. El més conegut dels residents a Girona és Bonastruc Desmaestre, fill d'Issac Desmaestre, que tingué molta activitat pública a cavall dels segles xiv i xv. La reducció del call dels jueus l'obligà a vendre la casa pairal a la Pia Almoina de Girona. El seu fill, del mateix nom, es convertí al cristianisme l'any 1423 i prengué el nom de Guillem Bernat.⁴⁶

Uns altres descendents mudaren el cognom Porta o Saporta en Sesportes. Com es veu pel document de 1271, el fill recomanat per la infanta Berengüera de Castella ja apareix amb el nom Portes, en forma plural. No podem improvisar una explicació del pas del singular al plural, però el fet encaixa amb la tradició dels jueus de cognom Sasportas, que es deien descendents de *Moixè ben Nahman*. Es troba afirmat, en concret, de Salomón Sasportas, rabí d'Amsterdam del segle xviii.⁴⁷ És difícil determinar si els Sesportes que apareixen a Mallorca, a final del segle xiv, també n'eren descendents.

4. Dibuixant perfils

Les relacions del rei Jaume amb *Moixè ben Nahman* foren altament positives. Li concedí diners i rendes almenys en quatre ocasions i trobà una bella excusa per suspendre el procés criminal intentat contra ell per la plana major dels frares dominicans de Barcelona.

Les concessions econòmiques del monarca no apareixen motivades. Són gratuïtes. No diuen expressament que compensin diners prestats. No són deutoris formals, com les nombroses assignacions de diners fetes a Astruc Ravaya, Benvenist de Porta, Jafudà de la Cavalleria i tants altres jueus servidors del rei Conqueridor i de la seva cort. Els documents coneguts no insinuen que el mestre de Girona pertanyés a la classe dels financers. Per això, descartats els préstecs, cal pensar que les remuneracions reials gratificaven favors rebuts. Fa-

45. Fou comentat per FELIU, «Quatre lletres», p. 78-81.

46. Vegeu les referències a Bonastruc Desmaestre dels índexs onomàstics del llibre de RIERA I SANS, *Els jueus de Girona i la seva organització*, i ROMANO, *Per a una història de la Girona jueva*.

47. AMZALAK, «Un manuscrito inédito de Isaac Sasportas».

vors mèdics, potser, o favors particulars com a conseller en afers de les aljames de jueus. Els seus escrits mostren prou bé que tenia talla intel·lectual per a servir al monarca de conseller.

Ben al contrari dels reis absolutistes de l'edat moderna, els medievals no solien prendre decisions polítiques tots sols. Celebraven consell gairebé diàriament. S'envoltaven de personalitats amb relleu social i les preniën per consellers, ordinaris o extraordinaris. Al Consell Reial s'hi convocaven experts en les qüestions sobre les quals calia deliberar, tant en política interior i exterior com en economia. Per a les qüestions referents a les aljames de jueus, s'hi convocaven autoritats reconegudes.

No hi ha cap inconvenient a incloure *Moixè ben Nahman* dins la llarga sèrie de jueus entrants a la cort dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona: el batlle Perfet, Açac Benvenist, Bahyà Alconstantini, Jucef Ravaya, mestre Alatzar Avinardut, mestre Cresques Elies, mestre Rovén Nacim, Alatzar Golluf, mestre Hasday Cresques i Bonafós de la Cavalleria, per citar els més coneguts. De tots es pot assegurar que participaren en sessions del Consell Reial.

Hasday Cresques és el que ens serveix millor per a comparar-lo amb *Moixè ben Nahman*. Les seves relacions amb la cort de Joan I (1387-1396) estan ben documentades de fa temps. Consta que l'abril de 1391, l'infant Martí, des de Barcelona, li encomanà una missatgeria per a la camarilla del rei Joan, que es trobava a Saragossa.⁴⁸ El març de 1392, el rei Joan el cridà al seu costat «per alguns afers tocants nostre servey».⁴⁹ El novembre de 1394, la reina Violant li concedí un guiatge, per mig any, i el justificava dient que li era molt necessari per a alguns negocis.⁵⁰ Almenys en dues ocasions, el seu consell fou requerit abans d'expedir provisions en favor de jueus: el març de 1384 li fou lliurada personalment la confirmació d'un privilegi obtingut per l'aljama de jueus de Perpinyà,⁵¹ i el juliol de 1395 avalà l'expedició d'una llicència reial de poligàmia concedida a Jucef Astruc Leví, de Girona.⁵² El febrer de 1390, el rei el de-

48. ACA, Canc., reg. 2092, f. 229v, datat a Barcelona, 24.04.1391. La missatgeria estava destinada als nobles Ramon de Perellós i Ramon Alemany de Cervelló, a Elionor de Santa Pau, al tresorer Julià Garrius i al vicecanceller Pere de Berga.

49. ACA, Canc., reg. 1963, f. 52r, datat a Barcelona, 09.03.1392.

50. ACA, Canc., reg. 2042, f. 28v, datat a Barcelona, 25.11.1394. Citat per BAER, *Die Juden*, vol. 1, p. 713.

51. ACA, Canc., reg. 1687, f. 221v-227v, datat a Lleida, 23.03.1384. Citat per BAER, *Die Juden*, vol. 1, p. 542.

52. ACA, Canc., reg. 1863, f. 170r, datat a Barcelona, 07.07.1395.

signava jutge delegat per ell en afers de jueus («iudex per nos ad Iudeorum negotia deputatus»).⁵³

Els seus serveis foren remunerats econòmicament. El setembre de 1389, el rei li concedia 1 210 sous, expressament, per serveis prestats a la cort en negocis que li havien estat encomanats.⁵⁴ El febrer de 1390, designant-lo com a jueu de la casa reial, li concedia 100 florins per treballs en negocis de la cort,⁵⁵ i el juny del mateix any, 120 florins més, justificats amb la compra d'un mul.⁵⁶ Mig any després, el gener de 1391, el rei li concedia 100 florins, també per serveis a la cort.⁵⁷ Més tard, el novembre de 1395, el rei ordenà verbalment al seu tresorer que li lliurés 825 sous per les despeses fetes en un viatge d'Aragó a Barcelona, per manament seu, per negocis de la cort.⁵⁸

Les especulacions filosòfiques i talmúdiques no foren obstacle perquè mestre Hasday Cresques freqüentés la cort reial i mantingués una gran activitat pública. La pietat i el misticisme de *Moixè ben Nahman* no l'impel·liren a viure retirat i obscurament. Està documentat que les seves relacions amb el monarca foren estretes, continuades i profitoses. La fama perdurà. Cronistes jueus posteriors afirmen que Jaume I fou «un rei savi que va rebre d'ell la saviesa».⁵⁹ Gràcies a les bones relacions que hi mantenia, precisament, va poder col·locar un fill a la cort d'Alfons X de Castella, gendre de Jaume I.

53. ACA, Canc., reg. 1843, f. 80r, datat a Barcelona, 25.02.1390. Publicat per BAER, *Die Juden*, vol. 1, núm. 391.

54. ACA, Canc., reg. 1977, f. 53v, datat a Montsó, 07.09.1389. Citat per BAER, *Die Juden*, vol. 1, p. 608.

55. ACA, Canc., reg. 1874, f. 129v, datat a Barcelona, 15.02.1390. Els 100 florins consten com a lliurats pel tresorer reial el mateix mes de febrer: ACA, RP, MR, vol. 388, f. 79r. Citat per BAER, *Die Juden*, vol. 1, p. 608.

56. ACA, Canc., reg. 1978, f. 11r, datat a Girona, 25.06.1390. Els 120 florins consten com a lliurats pel tresorer reial l'octubre del mateix any: ACA, RP, MR, vol. 389, f. 106r. Aquesta concessió en substituïa una altra, de 150 florins, que no degué ser lliurada a l'interessat perquè es troba encara a l'Arxiu Reial: ACA, Canc., Cartes reials de Joan I, núm. 480, datades a Girona, 15.06.1390. Citada per BAER, *Die Juden*, vol. 1, p. 608.

57. ACA, Canc., reg. 1978, f. 117r-v, datat a Saragossa, 06.01.1391. Els 100 florins consten com a lliurats pel tresorer reial el mateix mes de gener: ACA, RP, MR, vol. 390, f. 62v. Citat per BAER, *Die Juden*, vol. 1, p. 608.

58. ACA, Canc., reg. 1984, f. 178v, datat a Portopí, 18.11.1395. Els 825 sous consten com a lliurats pel tresorer reial el desembre següent: ACA, RP, MR, vol. 398, f. 110v.

59. CHAVEL, *Rabbi Moshe ben Nachman*, p. 15, nota 8.

Bibliografia

- AMADOR DE LOS RÍOS, José. *Historia social, política y religiosa de los judíos de España y Portugal*. Madrid: Aguilar, 1973. [La primera edició és de 1875-1876, en tres volums]
- AMZALAK, Moses Bensabat. «Un manuscrito inédito de Isaac Sasportas, rabino de Amsterdam no século XVIII». *Revista de Estudos Hebráicos* [Lisboa], 1 (1928), p. 57-95.
- BAER, Yitzhak (Fritz). *Historia de los judíos en la España cristiana*. Traduída de l'hebreu per José Luis Lacave. Madrid: Altalena, 1981.
- *Die Juden im christlichen Spanien*. 1a part: *Urkunden und Regesten*. Vol. 1: *Aragonien und Navarra*. Berlín: Akademische Verlag, 1929. Vol. 2: *Kastilien: Inquisitionsakten*. Berlín: Shocken Verlag, 1936.
- BOFARULL I SANS, Francesc d'A. «Jaime I y los judíos». En: *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al rey en Jaume I y a la seua època*. Segona part. Barcelona: Stampa d'en Francisco Altés, 1913, p. 819-943.
- BURNS, Robert I. *Els jueus a la cultura notarial: Testaments jueus llatinitzats a la Corona d'Aragó. 1250-1350*. València: Tres i Quatre, 2003.
- CAPUTO, Nina. *Nahmanides in medieval Catalonia: History, community and Messianism*. Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press, 2007.
- Catàleg de pergamins del fons de l'Ajuntament de Girona*. Vol. 1. Girona: Ajuntament de Girona: Caixa de Girona, 2005.
- CHAVEL, C. B. *Rabbi Moshe ben Nachman: His life, times and works* [en hebreu]. Jerusalem: Mossad Harav Kook, 1967.
- CHAZAN, Robert. *Barcelona and beyond: The disputation of 1263 and its aftermath*. Berkeley; Los Angeles; Oxford: University of California Press, 1992.
- COHEN, Martin A. «Reflections on the text and context of the Disputation of Barcelona». *Hebrew Union College Annual* [Cincinnati], 35 (1964), p. 157-192.
- DIAGO, Francisco. *Historia de la Provincia de Aragón de la Orden de Predicadores*. Barcelona: Sebastián de Cormellas, 1599.
- *Historia de los victoriosísimos antiguos condes de Barcelona*. Barcelona: Sebastián de Cormellas, 1603.
- DURAN SANPERE, Agustí; SCHWAB, Moïse. «Les juifs à Cervera et dans d'autres villes catalanes». *Sefarad* [Madrid; Barcelona], 34 (1974), p. 79-114.
- FELIU, Eduard. *Lletres hebrees a la Barcelona medieval*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura. Museu d'Història de Barcelona, 2010, p. 92-93. (Muhba Textures; 3)

- FELIU, Eduard. «Quatre lletres de Mossé ben Nahman». *Calls* [Tàrrrega], 4 (1990), p. 69-93.
- FELIU, Eduard; RIERA I SANS, Jaume. *Disputa de Barcelona de 1263, entre mestre Mossé de Girona i fra Pau Cristià*. Estudi introductor per Jaume Riera i Sans; traducció dels textos hebreus i llatins, i notes, per Eduard FelIU; pòrtic de Pasqual Maragall. Barcelona: Columna, 1985. (Estudis i Assaigs; 2)
- FERNÁNDEZ Y GONZÁLEZ, FRANCISCO. *Instituciones jurídicas del pueblo de Israel en los diferentes estados de la Península Ibérica, desde su dispersión en tiempo del emperador Adriano hasta los principios del siglo XVI*. Tom I [únic publicat]. Madrid: Impr. de la Revista de Legislación, 1881. (Biblioteca Jurídica de Autores Españoles; 10)
- FITA, Fidel. «Una carta hebrea de Solsona». *Boletín de la Real Academia de la Historia* [Madrid], 65 (1914), p. 246-249.
- GIRBAL, Enric Claudi. *Los judíos en Gerona*. Girona: Establecimiento tipográfico de Gerardo Cumané y Fabrellas, 1870.
- GRAETZ, Heinrich. «Die Disputation des Bonastruc mit Frai Pablo in Barcelona». *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums* [Breslau], 14 (1865), p. 428-433.
- JACOBS, Joseph. *An inquiry into the sources of the history of the Jews in Spain*. Londres: Nutt, 1894.
- KAYSERLING, Meyer. «Die Disputation des Bonastruc mit Frai Pablo in Barcelona». *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums* [Breslau], 14 (1865), p. 308-313.
- LIMOR, Ora. *The disputation of Majorca 1286: A critical edition and introduction*. Jerusalem: The Hebrew University of Jerusalem, 1985.
- MILLÀS I VALLICROSA, Josep M. «Sobre las fuentes documentales de la controversia de Barcelona en el año 1263». *Anales de la Universidad de Barcelona*, 1 (1940), p. 24-43.
- «Un error a la biografia de Mossé ben Nahman de Girona». *Estudis Universitaris Catalans* [Barcelona], 10 (1917-1918) [1925], p. 194-198.
- MIRET I SANS, Joaquim; SCHWAB, Moïse. «Documents sur les Juifs catalans aux XIe, XIIe et XIIIe siècles». *Revue des Études Juives* [París], 68 (1914), p. 49-83 i 174-197.
- PACIOS LÓPEZ, Antonio. *La disputa de Tortosa*. Vol. 2: *Actas*. Madrid; Barcelona: Instituto Arias Montano, 1957.
- RÉGNÉ, Jean. «Catalogue des actes de Jaime Ier, Pedro III et Alfonso III, rois d'Aragon, concernant les Juifs (1213-1291)». *Revue des Études Juives* [Pa-

- rís], 60 (1910), p. 161-201. [La sèrie de resums, que continuà fins a incloure el regnat de Jaume II, fou reimpressa amb el títol *History of the Jews in Aragon: Regesta and documents. 1213-1327*. Editat i anotat per Yom Tov Assis, en associació amb Adam Gruzman. Jerusalem: The Magnes Press: The Hebrew University, 1978]
- RIERA I SANS, Jaume. *Els jueus de Girona i la seva organització: Segles XII-XV*. Girona: Patronat Call de Girona, 2012. (Girona Judaica; 6)
- ROMANO, David. «Els jueus de Girona als segles XII-XIII». En: *Simposi Mossé ben Nahman i el seu temps*. Girona: Ajuntament de Girona, 1994, p. 11-75.
— (ed.). *Per a una història de la Girona jueva*. Girona: Ajuntament de Girona, 1988. 2 v.
- ROTH, Norman. «1391 in the kingdom of Castile, attacks on the Jews». *Iberia Judaica* [Alcobendas], 3 (2011), p. 19-48.
— *Dictionary of Iberian Jewish and converso authors*. Madrid: Aben Ezra; Salamanca: Universidad Pontificia de Salamanca, 2007.
- SIMONSOHN, Shlomo. *The Apostolic See and the Jews: Documents: 492-1404*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1988.
- TORRES AMAT, Félix. *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*. Barcelona: Imprenta de J. Verdaguer, 1836.
- TOURTOULON, Charles de. *Jacme Ier le Conquérant, roi d'Aragon*. Montpellier: Impr. Typ. de Gras, 1867.
- VILLANUEVA, Jaime. *Viage literario a las Iglesias de España*. Vol. 13. Madrid: Impr. de la Real Academia de la Historia, 1850.
- ZURITA, Jerónimo. *Indices rerum ab Aragoniae regibus gestarum*. Saragossa: Domingo Portonaris de Ursinis, 1578.

Apèndix: Documents llatins coetanis sobre el mestre dels jueus de Girona⁶⁰

1

Barcelona, 2 de gener de 1258 (Encarnació 1257)

Jaume I ordena a l'aljama de jueus de Girona que, del tribut que li han de lliurar per Nadal, donin 40 morabatins d'or a Bonastruc de Porta, mestre jueu de Girona. Els hi ha concedit i vol que tot seguit els hi obliguin, a ell o a qui els destini.

ACA, Canc., reg. 10, f. 30r.

Albaranus magistri Judei Gerunde super tributo Gerunde.

Jacobus et cetera fidelibus suis aljame Judeorum Gerunde s(alutem) et g(raciam). Mandamus vobis firmiter et districte quatenus de tributo quod nobis dare tenemini in proximo venturo festo natalis Domini donetis Bonastrugo de Porta, magistro Judeo Gerunde, quadraginta morabetinos alfonsinos in auro quos sibi donamus, et visis litteris, intretis sibi per manus, et cui vel quibus ipse voluerit, pro predictis XL morabetinos; et vobis solventibus morabetinos predictos, nos habemus inde pro bene paccatis et contentis, et vos de ipsis clamamus quitios et absolutos. Datus Barchinone, IIII° nonas januarii, anno Domini M^o CC^o L^o septimo.

60. En la transcripció dels documents s'han seguit els criteris següents: S'ha puntuat el text. S'han regularitzat les majúscules i minúscules (entre els mots que van amb majúscula inicial s'hi han inclòs els gentilicis). S'ha distingit entre *u* i *v* i entre *i* i *j* segons el seu valor com a vocal o com a consonant. S'han escrit en versaletes els nombres en xifres romanes i s'han eliminat els punts que els emmarquen. S'han desenvolupat les abreviatures i les inicials de noms propis; si es tracta d'abreviatures corrents o noms propis que no poden presentar dubte, sense indicar-ho; en cas contrari, escrivint el text afegit entre parèntesis; no s'ha desenvolupat l'abreviatura *barch* quan qualifica una moneda perquè pot ser llegida de més d'una manera (*Barchinone*, *barchinonensis*). Els mots o lletres suplerts van entre claudàtors ([i]).

2

Barcelona, 17 d'octubre de 1260

Jaume I dóna de per vida un molí seu del Mercadal de Girona a Bonastruc de Porta, mestre dels jueus de la ciutat. Expressa que la present donació equival a la renda concedida anteriorment sobre el molí dit de la Socarradora, que el noble Berenguer de Cardona li permutà per 22 quarteres de forment anuals sobre la vila de Prades. En cas que el noble sigui privat de la seva renda, disposa que les 22 quarteres li revertixin i que el donatari resti propietari del molí.

ACA, Canc., reg. 11, f. 182r.

Noverint universi quod nos Jacobus Dei gracia et cetera damus et concedimus vobis, Bonastrugo de Porta, magistro Judeorum de Gerunda, diebus omnibus vite vestre, illud molendinum nostrum integre, cum casali in quo est constructum et cum omnibus redditibus et emolumentis inde pertinentibus, quod habemus in Mercatali civitatis Gerunde, inter molendinum dictum *de Geronela*^a et molendinum dictum *de Quarte* (...);^a jamdictum itaque molendinum cum domo in qua est constructum et cum aqua et aqueductu, puteo,^b molis et roderiis et reggo et omnibus utensilibus et pertinentiis suis, et cum redditibus et exitibus et emolumento^b inde provenientes, damus et concedimus vobis, Bonastrugo de Porta, et quibus volueritis, toto tempore vite vestre, in emendam et concambium reddituum et emolumentum quos et quod, ex nostra donacione et concessione, habebatis in molendino de *sa Socarradora*. Nos enim concedimus quod pro (...) ^c valencia quam habet dictum molendinum quod nunc vobis damus et concedimus, predictis redditibus et emolumento a nobis vobis datis in dicto molendino de *sa Socarradora*, concessit et assignavit vobis nobilis Berengarius de Cardona viginti et duas quarterias frumenti habenda[s] quolibet anno in tota vita vestra in redditibus et exitibus a nobis sibi datis et concessis apud villam nostram de Pratis; et si forte dictus Berengarius de Cardona in vita vestra [...],^d vel forte dictos redditus de Pratis ei emparaverimus racione non facti servicii quod nobis pro ipsis redditibus facere debet, vel alia racione, recuperemus nos et successores nostri viginti duas quarterias frumenti predictas de exitibus dicti molendini. Data Barchinone, sextodecimo kalendas novembris, anno Domini M^o CC^o LX°.

a. *Nom propi de lectura insegura.*   b. *Mot de lectura insegura.*   c. *Hi ha un mot il·legible, potser eadem.*   d. *Falten mots, segons el sentit de la frase.*

3

1263

Acta de la disputa tinguda al palau reial de Barcelona entre fra Pau, de l'orde dels dominicans, i Mossé (Moyses, dictus magister Iudeus), de Girona. Hi assistiren el monarca i un cert nombre de barons, prelats, religiosos i cavallers, així com diversos jueus tinguts com els més entesos. La disputa es desenvolupà en diverses sessions, a partir del 20 de juliol. L'acta, per ordre del rei, fou autenticada amb el seu segell.

ACA, Canc., reg. 12, f. 110r-111r. Còpia registral defectiva per un oblit de l'escrivà.

Arxiu Diocesà de Girona, Cartulari, f. 40v. Còpia a partir d'un trasllat de l'original, fet a Barcelona el 27.09.1263.

4

Lleida, 26 de febrer de 1265 (Encarnació 1264)

Jaume I firma un debitori de 600 sous barcelonesos a favor d'Issac, jueu de Barcelona, i els hi assigna sobre el primer tribut de l'aljama de jueus de la ciutat. 300 provenen d'un albarà a favor seu, que no ha estat pagat, i 300 d'un altre albarà del mestre jueu de Girona, que tampoc no ha estat satisfet.

ACA, Canc., reg. 14, f. 70r.

Recognoscimus et confitemur debere vobis, Issacho, Judeo Barchinone, trescentos solidos barch. quos jam vobis debebamus cum alio albarano nostro, quem albaranum a vobis habuimus. Item debemus vobis trescentos solidos barch. quos debebamus magistro Judeo Gerunde cum quodam albarano nostro, quem albaranum a dicto magistro habuimus et recuperavi-

mus. Et sic debemus vobis, inter totum, sexcentos solidos barch., quos assignamus vobis habendos et percipiendos in primis tributis quos aljama Judeorum Barchinone nobis dare tenetur; mandantes predicte aljame quod de predictis tributis dictos (...)ª vobis solvant non expectato a nobis alio mandamento. Datum Ilerde, v kalendas marcii, anno Domini M CC LXº quarto.

a. *Hi ha escrita la síl·laba ter, que no fou completada ni ratllada.*

5

Barcelona, 12 d'abril de 1265

Nota d'haver-se expedit un guiatge reial comú a favor de Bonastruc, mestre jueu de Girona, amb pena de 500 morabatins als seus contraventors.

ACA, Canc., reg. 13, f. 265r.

Carta guidatici sub forma communi concessa fuit Bonastrugo, magistro Judeo Gerunde, et pena D morabetinorum, IIº idus aprilis, anno MºCCºLXº quinto.

6

Barcelona, 12 d'abril de 1265

Jaume I suspèn el procés contra Bonastruc de Porta, mestre jueu de Girona. Explica que el procés procedeix de la denúncia formulada per quatre frares predicadors per haver proferit paraules ofensives a Jesucrist i a la fe catòlica i haver-les reproduït en un llibre lliurat al bisbe de Girona. Cridat a judici, el mestre jueu ha al·legat que aquelles paraules foren dites en la disputa que havia tingut amb fra Pau, al palau reial de Barcelona, i que a l'inici li havia estat donada llicència d'expressar-se francament, tant per part del mateix rei com de fra Ramon de Penyafort, i que havia escrit el llibre a instància del bisbe de Girona. Tingut consell amb dignataris eclesiàstics i juristes, el rei havia determinat condemnar el mestre jueu a l'exili per dos anys i fer cremar les còpies del llibre. Posat que els fra-

res denunciants no estan d'acord amb la sentència, el rei assegura al mestre jueu que només podrà ser requerit, per aquest afer, en presència seva.

ACA, Canc., reg. 13, f. 265r.

Noverint universi quod cum nos Jacobus et cetera fecerimus venire apud Barchinonam Bonastrugum de Porta,^a magistrum Judeum de Gerunda, racione acusacionis quam prior fratrum predicatorum Barchinone, frater R(aymundus) de Pennafortiet frater A(rnaldus) de Segarra et frater Paulus, eiusdem ordinis, de ipso nobis fecerant, qui asserebant quod in Domini nostri vituperium et tocius fidei catholice dixerat quedam verba et etiam de eisdem librum fecerat de quo transcriptum dederat episcopo Gerunde, idem Bonastrugus, in nostri presencia constitutus, presentibus venerabili episcopo Barchinone, Berengario A(rnaldi) de Angularia, magistro Berengario de Turri, archidiacono Barchinone, magistro B(ernardo) de Olorda, sacrista Barchinone, Bernardo Vitale, Ferrario de Minorisa et Berengario de Vico, jureperitis, et pluribus aliis, sic respondit: quod predicta verba dixerat in disputatione que fuit inter ipsum [et] fratrem Paulum predictum, et in nostro palacio Barchinone, in principio cuius disputationis fuit a nobis sibi data licencia dicendi omnia quecumque vellet in ipsa disputatione; quare, racione licencie a nobis et fratre R(aymundo) de Pennaforti predicto sibi date in dicta disputatione, de predictis non tenebatur in aliquo, maxime cum predictum librum quem tradidit dicto episcopo Gerunde scripssisset ad preces ipsius. Super quibus nos Jacobus, Dei gracia rex predictus, nostrum habuimus consilium cum episcopo Barchinone et aliis supradictis qualiter in facto dicti Judei procedere deberemus; habito tamen consilio cum eisdem, cum nobis certum sit dictam licenciam a nobis et fratre R(aymundo) de Pennaforti sibi tunc temporis fore datam, volebamus ipsum Judeum per sentenciam exulare de terra nostra per duos annos et facere comburi libros qui scripti erant de verbis supradictis; quam quidem sentenciam dicti fratres predicatorum admitere nullo modo voluerunt. Quapropter nos Jacobus, Dei gracia rex predictus, concedimus tibi, dicto Bonastrugo de Porta, magistro Judeo, quod de premisis vel aliquo premissorum in posse alicuius perssone non teneris tempore aliquo respondere nisi tantum in posse nostro et presencia. Data Barchinone, 11^e idus aprilis, anno Domini M^oCC^oLX^o quinto.

a. Segueix, ratllat, de Porta.

Pego, 9 de març de 1271 (Encarnació 1270)

L'infant Pere, a prec de la seva neboda, la infanta Berenguera de Castella, concedeix a Portes, fill del mestre jueu de Girona, el molí que el rei Jaume li havia concedit de per vida. Ho considera una nova donació i estableix que, a la seva mort, la propietat del molí reverteixi a la Corona.

ACA, Canc., reg. 37, f. 12v.

Noverint universi quod nos infans P(etrus) et cetera, ad preces illustris et karissime nepotis nostre, infantis domine Berengarie, filie illustris regis Castellae, damus et concedimus tibi, Portes, Judeo, filio magistro^a Judei Gerunde, illud molendinum quod dominus rex pater noster dedit predicto patri tuo in vita sua, ita videlicet quod post mortem dicti patris tui tu teneas et possideas dictum molendinum toto tempore vite tue integre, cum omnibus redditibus et exitibus suis racione istius donacionis nostre, prout dictus^b pater tuus eum tenebat in vita sua racione donacionis predicti domini regis; post obitum vero tui, nobis [et] successoribus nostris integre et absque omni honore revertatur.^c Hanc igitur donacionem tibi facimus sicut melius et cetera. Data apud Pego, VII° idus marcii, anno Domini millesimo CC septuagesimo.

a. Sembla que hauria de dir magistri. b. Segueix, ratllat, post. c. Una mà posterior corregí lletres per donar a la frase un sentit contrari: vobis ... vestris ... remaneat.